

**ÇİNGENE KONULU BAZI ESERLERDE TOPLUMSAL
EŞİTLİK KAVRAMI**
*CONCEPT OF SOCIAL EQUALITY IN SOME LITERARY WORKS
ABOUT GYPSIES*

Dr. Şener Şükrü YİĞİTLER*

ÖZET

Çingenerler dünyanın değişik bölgelerinde dağınık halde yaşayan ve çoğu durumda birlikte yaşadıkları toplumlardan ayrılan etnik bir gruptur. Bu ayrışma Çingenerlerin inançları ve yaşam tarzlarından doğan tercihlerin sonucu olabildiği gibi, bugün pek çok ülkede olduğu gibi çoğunluk durumundaki diğer toplulukların Çingenerlerle aralarına koydukları sosyal sınırların bir tezahürüdür. Başta Balkanlar olmak üzere, bütün dünyada yoğun biçimde yaşadıkları bölgelerde Çingenerlere yönelik toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık uygulamalarının zaman zaman tırmandığı, Çingenerlerin yaşadıkları toplumlarda ikinci sınıf vatandaş muamelesine maruz kaldıkları görülmektedir. Tarihselleşmiş ve kökleşmiş toplumsal önyargıların sonucu olarak değerlendirilebilecek olumsuz bir bakışın neden olduğu bu toplumsal hiyerarşi, Çingenerlerin yaşadıkları toplumların adeta hafızasına kazınmıştır. Atasözlerinden, deyimlere, fıkralardan şarkı sözlerine kadar nüfuz etmiş bu negatif imajın, hayatın ayrılmaz bir parçası olan edebiyata yansımaları da kaçınılmazdır. Avrupa edebiyatında olduğu gibi, Türk

ABSTRACT

Gypsies are an ethnic group which is scattered in different parts of the world and, in most cases, they differ from the communities with whom they live. This disintegration is a manifestation of the social boundaries that other communities in the majority set up between the Gypsies, as is the case in many countries today, as well as being the result of the preferences stemming from the Gypsies' beliefs and lifestyles. It is seen that social inequalities and discrimination practices against the Gypsies have increased from time to time in the areas where they live intensely all over the world, especially in the Balkans, and the Gypsies are exposed to second class citizen treatment in the communities they live in. This social hierarchy, which is caused by a negative view that can be regarded as a consequence of the historicized and deepened social prejudices, is almost etched into the communal memory of the Gypsies. This negative image, which has penetrated from proverbs to phrases and from jokes to lyrics, is inevitably reflected into literature which is an integral part of life. As in European literature, it is seen that most

* Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Arş. Gör. Dr.

edebiyatında da Çingene karakterlerin büyük bir kısmının karanlık ve güvenilmez kişiler oldukları görülmektedir. Baskın kültürün Çingenelele yönelik toplumsal bakışının bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu durum, ‘aşağı’ konumda olanın edebi eserlerde ötekileştirilmesine kadar varan örnekler sunmaktadır.

Bu makalede Çingenelelerin toplumsal imajına yer veren Osman Cemal Kaygılı’nın Çingeneleler (1939), Şevket Bilgisel’in Çingene Serdar (1948), Erdoğan Yeğ’in Çingene Kızı İsmına (1957) ve Hasan Kıyafet’in Çingene Çocuğu (1974) ve Kemalettin Tuğcu’nun Çingene Kızı (1991) adlı eserleri, yukarıdaki tespitler ışığında, toplumsal eşitlik kavramı üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çingeneleler, Türk edebiyatı, roman, çocuk romanı, toplumsal eşitlik, önyargı

of the Gypsy characters in Turkish literature are dark and unreliable figures. This situation, which can be regarded as a reflection of the social view of the dominant culture towards the Gypsies, presents examples of otherization of the ‘the inferior’ in literary works.

In this article, Osman Cemal Kaygılı’s Çingeneleler (*Gypsies* 1939), Şevket Bilgisel’s Çingene Serdar (*Gypsy Commander*, 1948), Erdoğan Yeğ’s Çingene Kızı İsmına (*Gypsy Girl İsmına*, 1957) and Hasan Kıyafet’s Çingene Çocuğu (*Gypsy Child*, 1974) and Kemalettin Tuğcu’s Çingene Kızı (*Gypsy Girl*, 1991) are examined in the light of the above findings and on the concept of social inequality and discrimination.

Key Words: Gypsies, Turkish literature, novel, children’s novel, social equality, prejudice

GİRİŞ

Türkiye’de görülen toplumsal çeşitliliğin önemli unsurlarından biri de Çingelilerdir. Bütün dünyaya Hindistan’dan başlayan bin yıllık göçlerle yayıldıkları düşünülen Çingelilerin Anadolu topraklarındaki konuklukları da yaklaşık M.S. 1000 yıllarına tarihlenir.¹ Diğer yanda, Çingelilerin kökeniyle ilgili Hindistan başlangıcını yadsıyan ve onları “toplumsal bakımdan dışlanmış Avrupalılar olarak” değerlendiren bir yaklaşımdan da söz edilebilir: “Birçok ülkede kendi dil-bilgisi ve sesbilgisi dizgesine sahip yetkin bir dil olarak Çingeneceyi ve doğu Avrupa’da yaşayan büyük Çingene topluluklarını yadsımak çoğunun işine gelir”² ve yüzyıllar süren izolasyon, II. Dünya Savaşı’nda Yahudilerle beraber 230.000 kadar Çingene’nin yok edilmesiyle sonuçlanır.³ Toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılıkla şekillenen söz konusu dışlanma Avrupa edebiyatındaki görünüşleriyle bütün bir kıtanın bilinçdışını ortaya koyar: “Çingeliler Batı Avrupa edebiyatında dost ve yardımcı figürler olarak nadiren görülürler.”⁴ Batı Avrupa edebiyatından verilen örneklerde, Çingelilerin “sihirli güçler”le iç içe, erkekleri “kaba ve barbar”, kadınları “sıra dışı dişilik” özellikleri sergileyen, korkutucu ve tekinsiz bir topluluk olduğu görülür.⁵

Çingeneliğin inşasında belli başlı “stereotip, damgalama, önyargı, ötekileştirme, dışlama”⁶ pratiklerini güçlendiren mitler, efsaneler, deyimler, atasözleri, medya kadar edebî eserlerin de katkısı yadsınamaz. Sosyolojinin son yıllarda gelişen bir alanı olarak “maduniyet çalışmaları”nın en gözde etnik topluluklarından biri olan Çingeliler, edebiyat araştırmalarının da ilgi çeken konuları arasında bu yüzden yerini alır. Çingelileri konu eden araştırma ve derleme çalışmaları

¹ Suat Kolukırık, *Dünden Bugüne Çingeliler Kültür-Kimlik-Dil-Tarih*, Ozan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 11. Çingelilerin kökeniyle ilgili daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Elena Marushiakova ve Vaselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeliler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, ss. 13-25; Guenter Lewy, “The Travail of The Gypsies”, *National Interest*, Fall, Issue 57, 1999, ss. 78-86; Donald Kenrick, *Çingeliler-Ganj’dan Thames’e*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2006, ss. 17-34; Angus Fraser, *Çingeliler*, Çev. İlkin İnanç, Homer Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2005, ss. 22-37.

² Donald Kenrick, *Çingeliler Ganj’dan Thames’e*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s. 22.

³ Nicole Martinez, *Çingeliler*, Çev. Şehsuvar Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 39. Nazilerin Çingelilere yönelik uyguladıkları katliam politikaları için ayrıca bkz. Guenter Lewy, *The Nazi Prosecution of The Gypsies*, Oxford University Press, London, 1999.

⁴ Nathalie Bessler, “Batı Avrupa Edebiyatında Çingeliler”, *Bir Çingene Yolculuğu*, H. Suver, B. Kara, A. Kara (Yay. Haz.), İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2010, s. 95.

⁵ a.g.m., s. 96-97.

⁶ Süleyman İlhan, Muhammet Fırat, “Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik: Kuramsal Bir Çözümleme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, Elazığ, 2017, ss. 265.

rı son yıllarda başta Balkanlar olmak üzere, Türkiye dâhil, bütün Avrupa’da ve dünya çapında özel bir ilgi alanı oluşturur. Edebiyat tarihçisi Tahir Alangu, Türk edebiyatında Çingenelerle ilgili ilk öykü derlemesi kabul edilebilecek *Dünyadan ve Bizden Çingene Hikâyeleri* adlı çalışmasının ön sözünde Çingenelerin dünya edebiyatlarındaki yeriyle ilgili olarak, “Çingene hayatının, göçebelğe, tabiata bağlı törelerinin çeşitli yönlerini belirtmeye çalışan bu eser, onların bizde ve dünya üzerinde ne kadar çok yazarı etkilediğini, herkesçe küçümsenmekle birlikte, ne ölçüde çevrelerini etkilediklerini de gösterecektir”⁷ derken yukarıda sözü edilen toplumsal önyargıların Türk ve dünya edebiyatlarındaki yansımalarının da işaretini verir.

Son yıllarda Çingeneler hakkında yazılan inceleme-araştırma kitapları ve romanlar Türkiye’de Çingene vatandaşların uzun bir ihmal/nisyan döneminin ardından yeniden sosyal ve kültürel gündemin merkezine çekildiklerini gösterir. Kuşkusuz bunda, 2010 yılında ülke çapında başlatılan ‘Roman Açılımı’nın payı büyüktür.⁸ Çingene vatandaşlara birtakım ekonomik ve kültürel imtiyazların tanınmasının tasarlandığı açılım programının etkisiyle Çingenelerin bugün sosyal yaşamda ve popüler kültürde daha görünür hale geldikleri açıktır. Çingene müziği ve geleneklerinin, Hıdırellez kutlamalarının, Çingeneler hakkında yapılan televizyon dizilerinin yeniden ilgi odağı olmaya başladığı bu dönemin bir diğer önemli sonucu da Çingeneler hakkında kaleme alınan çok sayıda kurmaca eserdir.⁹ Biz, bu çalışmada, 1939-1999 aralığında (sırasıyla 1939, 1948, 1957, 1974 ve 1999) yayımlanmış beş kurmaca eseri inceleyerek 2000’ler öncesi toplumda var olan Çingenelere yönelik genel algının edebî eserlerdeki görünümleri üzerinde durmaya çalışacağız.

I. Çingeneler

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının Çingene konulu ilk ve bugün de en önemli ve büyük eseri olmaya devam eden Osman Cemal Kaygılı’nın Çingeneler

⁷ Tahir Alangu, *Dünyadan ve Bizden Çingene Hikâyeleri*, Nil Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 12. Çingene öykülerinin derlendiği daha yakın tarihli bir kaynak için ayrıca bkz. Hasan Aydın, *Türk ve Dünya Yazarlarından Çingene Öyküleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004.

⁸ Başbakan Erdoğan’dan ‘Roman’ Açılımı, *Hürriyet*, 14.03.2010. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-roman-acilimi-14104307> adresinden 28.08.2018 tarihinde erişildi.

⁹ Örneğin bkz. Ayşegül Devecioğlu, *Ağlayan Dağ Susan Nehir*, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007; Hilmi Dinçer, *Bir Çingene’nin Romanı*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2014; Cemil Akmaca, *Çeribaşı Rüstem Ağa-Erzurum’dan İstanbul’a Bir Göç Hikâyesi*, Evrensel Basım Yayım, İstanbul, 2015; Ramazan Çebi, *Çingene Kızı ile Kâğıtçı*, (yayl. y.), İstanbul, 2015; Sedat Erdoğan, *Romanika-Çingenem*, Pamiray Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2016.

(1939) adlı romanıdır. Kaygılı'nın bir "müzikal romantizm" estetiğiyle kurduğu romanı, Türk edebiyatında, sinemasında, hatta popüler kültüründe Çingenelerin işleniş tarzının hemen hemen ana hatlarını belirlemesiyle de önemlidir. Müzikten, danstan, eğlenceden hoşlanan, doğal bir hayatın içinde aşk ve zevkle yaşayan dertsiz, tasasız Çingene imajının oluşmasında bu eserin kuşkusuz bir payı vardır. Çingeneler hakkında bir opera yazma hevesindeki başkahramanı İrfan'ın onlar arasında geçirdiği birkaç yıllık bir zaman zarfının değişik anlatıcılar ve kayıtlarla anlatıldığı roman, tam da yukarıda zikrettiğimiz 'müzikal romantizm' atmosferini kurmak için sıcak bir yaz akşamı başlar. Bu çok bilinen romanın kısa bir özetini vermek gerekirse, şunlar kaydedilebilir: Hayri ile İrfan adında iki arkadaş bir akşam bir bağda doğanın seslerini dinlerlerken Tepebaşı'ndaki bandonun Karmen müzikalini çaldığını duyarlar. Bu sese çadırından çıkan bir kadın da kulak verir. Hüzünle eşlik eder. Ardından, bir Çingene ninnisi mırıldanır. Müziğe ve eğlenceye meraklı biri olan İrfan, Nazlı adlı bu çocuklu ve dul Çingene kadını bulmak, Çingene müziğini araştırmak ve onlardan ilham alarak bir opera bestelemek amacıyla uzun süre çingenelerin arasına karışır. Başka bir şey düşünmez olur; kısa zamanda, onu bu derin merakından vazgeçirmeye çalışan arkadaşı Hayri'yle de yolları ayrılır. Hayri'nin olayların içinden çekilmesiyle İrfan'ın tuttuğu günlüklerle devam eden romanda genç adamın Çingeneler arasında günlerini bir aşk ve müzik sarhoşluğuyla geçirdiği görülür. Bir yandan Nazlı'nın peşinden İstanbul Çingeneleri arasında oba oba gezinirken bir yandan tanıştığı Çingenelerle yeni ilişkilere girer. Üç Çingene kadınla farklı boyutlarda duygusal olarak yakınlaşma yaşar. Bunlardan sonuncusu olan Çakır Emine'yle evlenmeye karar verir. Ancak Çakır Emine'nin belalı Feridun'u bir kavga sırasında öldürür ve hapse girer. Nefs-i müdafaadan on iki buçuk yıl ceza alır. Bir gün Sultanahmet'te çalgıcılık yaparken karşılaştığı eski dostu Hayri'ye tuttuğu günlüğü verdikten sonra kayıplara karışır.

Bu şekilde özetlenebilecek roman, İstanbul'a dağılmış Çingenelerin yaşantılarından renkli tablolar sunar. Çingenelerin dilleri, kökenleri, gelenekleri, İstanbul Çingeneleri arasındaki yaşayış farkları gibi çeşitli konularda da önemli bilgiler verir. İçerdiği ansiklopedik bilgiyi roman kurgusu içine başarıyla yediren Kaygılı'nın bir diğer dikkat noktası da Çingeneleri akan yaşayışın, günlük hayatın uzvî bir parçası olarak temsil etmektir. Eserinde, bugün çok daha marjinalize bir grup olarak görülen Çingenelerin Cumhuriyet'in erken yıllarında toplumu oluşturan renk paleti içinde göz alıcı bir renk olarak kabul edildiğini göstermektedir. Toplumsal hayatın bir parçası olarak temsil edilen ve toplumun onlara yönelik

bakışını içselleştirmiş görünen¹⁰ Çingenerler, Sait Faik Abasıyanık'ın anlattığı “sokaktaki adam” sırasındadır. Onları dikkate değer kılan etnik özellikleri değil, içinde yaşadıkları sosyo-ekonomik koşullarıdır. Bütün alt sınıf mensubu gruplar gibi yaşam galesi ve var olma endişesi içinde gösterilirler. Onları toplumsal yapıdan kesin biçimde farklılaştıran bir yanları vurgulanmaz.

Buna rağmen, romandaki günlük hayatın hummalı akışı dışında olan anne karakteri için Çingenerler “ötekiler” konumundadırlar. Bunda, kuşkusuz, yüzyıllar içinde şekillenerek belli başlı hassasiyetler, eğilimler ve daha güçlü bir ifadeyle kırmızı çizgiler meydana getiren geleneğin bir etkisi vardır. Topkapı yakınlarındaki eşinden kalma evinde tek oğluyla yaşayan İrfan'ın annesinin bu anlamda eserin bilinçaltını oluşturduğunu söylemek yerinde bir tespittir. Annesi gibi, en yakın dostu Hayri'nin, “neyin nesi olduğu belirsiz çingenerlerle dolaşması”¹¹ konusunda kendisini uyaranlara kulak asmayarak onlarla dostluğunu derinleştiren, gönül ilişkilerine girerek Nazlı'yı birkaç hafta süreyle evine getiren ve ardından Çakır Emine'yle evlenme kararı alan İrfan'ın annesinin birinci duruma sessiz kalıp ikinci duruma gösterdiği tepki son derece önemlidir: “Vakîa bize çingene gelin yakışmaz ama, ne yapalım?”¹²; “En sonunda, beni çingene kaynanası yapıyorsun ya. Ne ise, kızın haline pek acıdım; yoksa ben, dünyada bu işe razı olmazdım.”¹³ Evlerine bir Çingene gelinin yakışmayacağını düşünen anne, yine de, insanî duygularını elden bırakmayarak ve kadının haline acıyarak evliliğe razı olur. Ancak, annenin gösterdiği rızanın aynısını yazar göstermez ve söz konusu müstakbel evlilik asla gerçekleşmez. Ahmet Mithat Efendi'nin Çingene (1887) romanının kahramanı Şems Hikmet Bey gibi, sosyal statüsünü, eş dost ve yakınların ikazlarını göz ardı ederek bir Çingene kadınının peşinden gönül macerasına atılan İrfan'ın sonu tam bir trajedi olur. Başta annesini ve onun içinde bir başına yaşadığı, düzenin, otoritenin, geleneğin simgesi olan evlerini kaybederek sokaklara düşer. Başkahramanını toplumsal normlara uymayı reddettiği için cezalandırdığı görülen Kaygılı'nın bu tercihiyle, günlük yaşamın ayrılmaz ve renkli bir parçası olarak gördüğü Çingenerler için bir toplumsal hiyerarşi vazettiği ve onları çoğunluğun dışında konumlandığı düşünülebilir.

¹⁰ Sevim Güldürmez, “Osman Cemal Kaygılı'nın Çingenerler ve Ahmet Midhat Efendi'nin Çingene Romanları Işığında Osmanlı Toplumundaki Çingenerlerin Yazınsal Metinlere Aksı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 45, Ağustos 2016, ISSN: 1307-9581, s. 133.

¹¹ Osman Cemal Kaygılı, *Çingenerler*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 1972, s. 120. Bu makalede, bütün alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

¹² a.g.e., s. 259.

¹³ a.g.e., s. 305.

II. Çingene Serdar

Söz konusu eserlerin ikincisi olan Şevket Bilgisel'in Çingene Serdar (1948) kitabı, iyi ve saf kahramanın biraz şans biraz da bilgiyle padişahın kızıyla evlenmeye hak kazandığı klasik olay örgüsüne sahip bir masal kitabıdır. Çingene Serdar'ın çocuk kahramanı Zurna, 13 yaşında akıllı ancak tembel bir çocuktur. Hiçbir işe yaramadığı için babası Talha tarafından istenmez ve uçurumdan yuvarlanır. Zurna içi yemek dolu bir kazana düşerek ölümden kurtulur. Gözünün önüne üşüşen sineklerden yüz tanesini bir hareketle öldürünce kendisi için bir madalya yaptırır. Madalyadaki ifadeleri gören herkes onu bir kahraman sanır. Padişahın kızına talip olur. Bir savaşa gönderilir. Burada tesadüflerin zorlaması biraz da “Çingenelikten gelen” el becerileri ve içgüdüleriyle zafer elde eder. Dönüşte padişahın kızıyla evlenir. Anne ve babasını yanına aldırır. Mutlu ve rahat içinde yaşarlar. Edebiyat sözlükleri, ansiklopediler ve elektronik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan Şevket Bilgisel'in *Gözü Oyulan Konuk-Millî Hikâyeler* (1952), *Aptal Kahraman* (1954), *İslamlık'ta İyi Huy* (1976), *Kahramanlar Köyü-Millî Hikâyeler* (1965) *Kore'de Türk Süngüsü-Millî Hikâyeler* (1965), *Zafer Bayrağı* (1965), *Açgözlülüğün Cezası* (1968), *Göze Giren Cin* (1985), *Başını Veren Adam*, Çapraz Emin, *Ediş'le Büdüş Hindistan'da*, *Küçük Çıracak*, *Küçük Yiğit*, *Yonca Sultan*, *Samur Sultan* gibi çocuk kitapları yayımlanmıştır. Adlarından, çoğunlukla dinî-millî içerikli popüler kitaplardan oluştuğu anlaşılan bu külliyyat, Çingene Serdar dâhil, bugün tümüyle unutulmuştur.

Çingene Serdar'da Şevket Bilgisel'in kitabın anlatıcısı ve bazı karakterler üzerinden Çingenelerle ilgili özcü düşünceler paylaştığı görülür. Kitabın başında, oğlu Zurna'yı –eserin başkahramanı olan çocuk için seçilen “Zurna” adının da özcü bir bakışın sonucu olduğu rahatlıkla iddia edilebilir– evinde istemeyen babası Talha'nın gerekçeleri şu şekilde verilir: “On üçüncü oğlu Zurna'yı babası istemiyordu. Bütün kışı boş geçirmişti. Ne kömür toplamış, ne hanpur çekmiş, ne keman çalmış, ne hamallık yapmış, ne de şarkıcılık edebilmişti”¹⁴ Talha, öz çocuğunu bir Çingene'den beklenen davranışları ve becerileri sergilemediği için daha fazla evinde istemez; 16 yaşındayken başarılarıyla şu cümlelerle övünür: “Küreğin daniskasını yapar, kemanı elime aldım mı yetmiş iki şarkıyı sıralardım. Görenler parmaklarını sıralardı. Eşek yarışlarında hep birinci gelirdim.”¹⁵ Oysa Zurna, “oturduğu yerde kokacak” haldedir. Buna karşın annesi, Zurna'yı çok akıllı bir evlat olduğunu söyleyerek savunur: “Onun akıllı kimde var? Sen,

¹⁴ Şevket Bilgisel, Çingene Serdar, Kitap Yayma Odası, İstanbul, 1948, s. 3. Bu makalede, bütün alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

¹⁵ a.g.e., s. 3.

benden gördüğün gibi sele örüp dururken fındık çubuğundan sepet yapmağı o akıl etmedi mi?”¹⁶ Ancak Talha'nın kararı kesindir. Çünkü o, “akıllı bir çocuk değil, çalışkan, çevik beş parmağında beş marifet olan bir çingene istiyordu(r).”¹⁷ Görüldüğü gibi, karı koca arasındaki anlaşmazlığın dayandığı nokta temelde Çingenelik algısıyla ilintilidir. Talha'ya göre, akıllı ve bilgili olmanın bir Çingene'ye pratik faydası yoktur. Çingene işini bilir ve becerikli olmalıdır. Anne babasının yanında yaşarken el işleri ve ‘Çingene meslekleri’yle ilgili hiçbir varlık göstermeyen Zurna, ailesinden ayrı düştüğünde adeta ‘öz’üne döner. İçgüdüleri ve zorlayıcı hayat şartları onu ‘içindeki Çingene’yi açığa çıkarmaya iter. Böylece ormandan topladığı dallarla sepetler, kutular, çantalar yapmaya karar verir. Fındık ve meşe dalları toplamak üzere girdiği ormanda bir an neşelenerek şu çok bilinen şarkıyı mırıldanmaya başlar: “Kara biberim, badem şekerim / Senin kaderinmiş benim tecellim”. Söylediği şarkıya kendi de şaşırır. Çünkü Zurna, tipik bir Çingene değildir: “O, şarkıyı hiç sevmezdi, oynama, duygularını dürtüşleyen sözler ağzından çıktıkça adeta rahatsız olurdu.” Ama Zurna artık aslını bulmuş gibidir: “Halbuki bu defa zevkle söylüyordu. Hatta omuzları kıpırdıyor hafif hafif hopluyordu.”¹⁸ Zurna, Talha'ya göre bir Çingene'de olması gereken müzikal zevk ve yeteneğine bir anda kavuşur. Ardından mesleki beceriler gelir. Fındık çubuğuyla yapımını anne ve babasına öğrettiği halde elini bile sürmediği sepetçilik işinde ne kadar mahir olduğunu gösterir. İçinden gelen bir bilgi ve Tanrı vergisi bir yetenekle kısa sürede onlarca sepet örer. Sepetlerinin benzerlerinden ayrılması için onları ormandan topladığı özel boyalarla boyar. El emeklerini en yakın şehre götürdüğünde ne kadar pahalı olurlarsa olsunlar kapış kapış satılırlar. Zurna, sepet satışından elde ettiği parayla kendine yeni kıyafetler ve bir madalya yaptırır, padişahın kızına talip olur. Onun soylu bir kumandan olduğunu zanneden padişah, onu kızıyla evlendirmek için savaşta ordusunu yönetmesini ve zafer elde etmesini şart koşar. Savaşı sanatı ve ordu yönetimiyle ilgili hiçbir fikri olmayan Zurna, ordunun başında savaş alanına ilerlerken askerlerin de anlam veremediği bir dizi tuhaf işler yapar:

“Yolda bir demirciye rastladı. Demirci pulluk sivirtiliyordu. Eski zevkleri canlandı, atından indi. Demircinin elinden kıskacı ve çekici aldı. Üç maşa, bir ıskara yaptı, beline astı. Bütün subay ve askerler de onu taklit ettiler. Ormandan geçerken aklına sepet örmek geldi. Küçük şık sepetler ördü. Ormanın içine sokuldukça memnuniyeti artıyordu. Çünkü elek kasnağı yapmağa ağaçlar vardı. Bu işi yap-

¹⁶ a.g.e., s. 3.

¹⁷ a.g.e., s. 4.

¹⁸ a.g.e., s. 7.

mak için balta, bıçak her şey hazırды. Dört de kasnak yapıp boynuna astı. Bütün askerler hemen kasnak yapmağa koyuldu. Orman bitmiş sazlık bölgeye girmişlerdi. Bu sazlardan güzel zembiller yapılırdı. Bir demet biçip terkisine koydu. Bir anda atların artları, bu sazlarla doldu.”¹⁹

Görüldüğü gibi, Çingenelikten gelen heves ve arzularına engel olamayan Zurna, bir demirci veya kuru dallar gördüğü anda içten gelen bir saikle Çingenelere yakıştırılan geleneksel el zanaatlarını icra eder. Padişahın, komutanları ne yaparsa aynısını yapmaları emrini verdiği askerler, anlam veremedikleri bu el emeklerini Çingene Serdar gibi savaş alanına götürürler. Bütün ordu bir Çingene obası gibi hareket eder. Örneğin, savaş çadırları kurmak yerine açık havada istirahat edilir: “Bir çergi âdetiydi. Bir yere kondukları akşam herkes için bir ateş yakarlardı. Ateşler yakıldı. Kasnaklar, sepetler, sazlar ıslansın diye suya atıldı”²⁰ Daha önce belirtildiği gibi, eserin sonunda, Çingene Serdar savaş alanına ilerlerken Çingenelikten gelen açgözlülük ve heveslerle yaptığı ve emrindeki askerlere bilmeden yaptırdığı aletler sayesinde ve birtakım tesadüf sonucu zafer elde eder.

Şevket Bilgisel’in Çingene Serdar (1948) adlı eseri Çingenelerle ilgili özcü önyargılara yer verir ancak masal estetiği ve kısıtlı örgüsü gereği toplumsal zemine inmez. Çingene Serdar’da görülen Çingenelerle ilgili önyargılar masal estetiğinin gerçeküstü kurgusu içinde gerçekçilikten ve toplumsallıktan uzaklaşır. Geleneksel Çingene yaşayışı ve meslekleri konusunda toplumsal önyargı ve kabulleri bir masal estetiği içinde sunar. Bu nedenle, Çingenelerin algılanışıyla ilgili güçlü bir toplumsal mesaj sunmaz.

III. Çingene Kızı İsmına

Hakkında herhangi bir kaynaktan bilgiye ve başka eserine rastlanmayan Erdoğan Yeğ’in 1957 tarihli romanı şu şekilde özetlenebilir: Hasan, köyün köklü ailelerinden zengin bir beyin oğludur. Bir gün çok sıkıldığında köyün dışına çıkarak gezer. Burada bir çadır görür. İçeride, görür görmez âşık olacağı İsmına vardır. Güzel kız, ailesinin kalaycılıkla uğraşan çingeneler olduğunu söyler. Akşam ailesi geldiğinde Hasan, İsmına’nın babasına kızıyla evlenmek istediğini söyler. Babası, kendileriyle yaşamak şartıyla kabul eder. Hasan’ın bir Çingene kızıyla evlenmek istediğini öğrenen annesi ve babası onu şiddetle reddederler. Hasan’ın babası, oğlunu bu sevdadan vazgeçirmek için bir an önce evlendirmek ister. Hasan ne kadar istemese de, köyün en zengin ailelerinden, güzel bir kızla oğlunun

¹⁹ a.g.e., s. 13-14.

²⁰ a.g.e., s. 14.

nikâhını yapmak üzere hazırlıklara girer. Bunun üzerine Hasan düğün akşamı köyden kaçır. Perişan halde ulaştığı bir lokantada yemek yerken içeri giren yaşlı bir adam Hasan'a çiftliğinde çalışmasını teklif eder. Çiftliğin bütün işlerinden sorumlu olan Hasan burada, patronunun kızı Gül'ün de aralarında olduğu kadınlarla birtakım gönül ilişkileri içinde bulur kendini. İsmine'yı bir türlü aklından çıkarılamayan Hasan, Emine adlı genç bir kızın abisiyle yaşadığı kavganın ardından bir gün apar topar çiftliği terk eder. Yol üzerinde bir panayırda karşılaşır. Burada dansçı kızlardan birinin İsmine olduğunu öğrenir. Onunla gizlice görüşür. Aynı obadan delikanlılar Hasan'la devamlı sürtüşürler. İsmine aslında Çingene olmadığını ve bu insanlardan kurtulmak istediğini söyleyince iki âşık bir gece obadan kaçarlar. Obanın delikanlıları yollarını keser. Kavgada üç Çingene ölür. İki genç hâkim karşısına çıkartılır. İsmine, mahkeme salonunda anne ve babasına kavuşur. Hâkim, iki gencin masum olduklarına karar verince Hasan'la İsmine evlenerek mutlu bir aile kurarlar.

Çingene Kızı İsmine romanının asıl entrikası iki gencin evlenmek istediği noktada düğümlenir. İlk görüşte âşık olduğu İsmine'yı babasından isteyen Hasan'ın aldığı cevap hâkim kültürün Çingenelere bakışının Çingene tarafından da paylaşıldığını gösterir:

“Peki oğlum, bu iş nasıl olacak? Benim kızımın ailesi ve sülalesi çingenedir. Halinden tavrından anlaşılıyor ki sen asil bir aileye mensupsun. Kızımı istiyorsun, fakat anan, baban razı olurlar mı çingene kızını almaya? (...) Biz çingene bir gün burada, bir gün şuradayız. Göç eder dururuz. İşimiz hiç belli olmaz. Ben kızımı dışarıya veremem. Böyle olunca senin bizimle gelmen gerekir.”²¹

Çingene arasında yaygın biçimde görülen endogaminin gerçekçi nedenlerle ortaya konduğunu gördüğümüz bu sözler, ‘dışarıya kız verme’nin Çingene tarafından daha çok ekonomik nedenlerle onaylanmadığını düşündürür. Göçebe yaşayan İsmine'nin ailesi bir nüfusun ayrılışıyla ortaya çıkacak iş gücü kaybını telafi edemez. Bunun yerine, baba damat adayının kendilerine katılmasını önererek ailenin gelir kaynaklarını artırmayı tasarlar. İsmine'nin babası evlilik konusuna daha çok maddî yönden yaklaşırken yukarıda şerh düştüğü üzere Hasan'ın ailesinin Çingene bir kıza gelin olarak kabule yanaşıp yanaşmayacağına dair çekincesinde haklı çıkar. Hasan'ın annesi, Çingene romanında İrfan'ın annesinin verdiği tepkinin aynısını verir. Hasan'ın kararını bir felâket haberi olarak karşılar: “Bu da başıma gelecek miydi; vay oğlum vah, hem kendi bildiğine gidiyor, hem

²¹ Erdoğan Yeğ, Çingene Kızı İsmine, Rüzgârlı Matbaa, Ankara, 1957, s. 8. Bu makalede, bütün alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

de bula bula bir çingene kızı buluyorsun. Sakın baban duymasın bu kepezeliği. Alimallah seni öldürür.”²² Hasan’ın babası da köyde “bunca asil, güzel, namuslu, terbiyeli kızlar” dururken “beş paralık bir çingene kızı”²³ evine kabul etmeyeceğini kesin bir dille söyler. Hasan, ilk gördüğünde Çingenelelere hiç benzemediğini düşündüğü İsmine’nin bu durumunu babasına anlattığında babası onunla alay eder: “Çingene kızımıymış ama, çingeneye benzemiyormuş? Yok oğlum, çingene kızı değil isterse padişahın kızı olsun seni onunla evlendirmem.”²⁴

Okurun, İsmine’nin kökenleriyle ilgili romanın en başından işaretini aldığı bu durum romanın sonlarına doğru ifşa edilir. İsmine’nin Çingene olmadığı Hasan’ın ve okurun söz konusu evlilikle ilgili bütün endişelerini bertaraf etmek üzere bizat İsmine’nin ağzından müjdelendir:

“Hasan bundan sonra bana, çingene kızı dediğini duymayacağım. Ben çingene değilim. (...) Daha çocukken, altı yaşlarındayken bu adi çingeneler beni, kapımızın önünde oynarken yalnız bulmuşlar ve kaçırmışlar. Ne kadar ağladım da fayda etmemiş, çünkü ağzıma mendil tıkamışlar. Beni kendi aralarında büyüttüler. Kendimi bildim bileli bunların arasındayım. Bu yaşıma geldiğim halde anne ve babamı bilmiyorum.”²⁵

Victor Hugo’nun ünlü romanı *Notre-Dame’in Kamburu*’nun (1831) kadın kahramanı Esmeralda’nın gibi gizli bir geçmişe sahip İsmine, boynunda taşıdığı kolyeyle bir gün gerçek ailesini bulmayı umar. *Notre-Dame’in Kamburu*’nun zayıf bir taklidi olarak değerlendirilebilecek romanda, Victor Hugo’nun edebî ve estetik bir üslupla okura yansıttığı Çingenelelere dair görüşler, Çingene Kızı İsmine’da doğrudan aşağılayıcı ifadelerle başvurarak aktarılır. Çingene kızı İsmine’ya göre “Çingenelerin, soyu soppu belli değildir. Astıkları, astık, kestikleri, kestik(tir).”²⁶ Bu nedenle Hasan’a, “Ne olur beni bu çirkeflerin içinden kurtar”²⁷ diye yalvarır. Nitekim Hasan da, İsmine’ya aşkıdan dolayı bu insanların arasındadır: “Eğer seni sevmeseydim, benim bu kopuk, *pis çingeneler* arasında ne işim vardı?”²⁸ diye sorarak aynı görüşü güçlendirir. Edebî açıdan son derece zayıf bir kurguya sahip romanın son sahnesinde, yine, roman sanatının gerçekçilik anlayışına ters düşülerek İsmine’nin anne ve babasına kavuşması sağlanır. İki gencin

²² a.g.e., s. 9.

²³ a.g.e., s. 10-11.

²⁴ a.g.e., s. 11.

²⁵ a.g.e., s. 63-64.

²⁶ a.g.e., s. 64.

²⁷ a.g.e., s. 62.

²⁸ a.g.e. s. 62. (Vurgu bana ait).

beraber kaçmalarına engel olmaya çalışan Çingenelelerden üçünü öldürmesi üzerine görülen mahkeme sırasında İsmine'nin gerçek anne babasının mahkeme salonunda olduğu anlaşılır. Bu, inandırıcı olmaktan bir hayli uzak tesadüf sonucunda "Hâkim, İsmine'nin küçük yaşlarda kaçırılarak çingenele arasında büyüdüğünü ve ona, çingene damgası vurulduğunu anla(r)." ²⁹ İsmine'nin Çingene olmaması iki gencin masumiyet karinesini güçlendirir ve hâkim ikisinin beraatına karar verir. Çingene olmadığı gerçeği, İsmine'yi hem işlediği cinayetten kurtaracak hem de Hasan'la evlenerek mutlu bir yuva kurmasını sağlayacak kadar büyük bir lütuftur.

IV. Çingene Çocuğu

Hasan Kıyafet'in Çingene Çocuğu (1974) adlı çocuk romanında her türlü ailevi ve toplumsal baskıya rağmen okula gitmeyi ve iyi bir öğrenci olmayı başaran bir çocuğun öyküsü anlatılır. Selahaddin ailesinin kendisini okula gönderemediği bir çingene çocuğudur. Selahaddin, babası Ali Usta ve annesi Selime'yle sürekli bu yüzden çatışır. Selahaddin'in okula yazılamamasının nedeni Çingenelelerin okullara kabul edilmemesidir. Selahaddin bir gün okul köşesinde beklerken okula kabul edilmeyen başka bir çocukla tanışır. Celaleddin ve babası Selahaddin'e yakın davranırlar. O da kimsesiz olduğunu söyleyerek onların yanında yaşamaya başlar. Selahaddin, Celaleddin'e kendini beğendirmek için anlattığı bisikleti bulmak üzere hırsızlık yaptığından karakola düşer. Polislerin kötü muamelesiyle karşılaşan Selahaddin bir fırsatını bulup buradan kaçır. İki çocuk zengin semtindeki Şaban Paşa İlkokulu'na başlar. Başta her şey iyi gider ancak kısa sürede buradaki ayrımcı tutum nedeniyle okuldan soğurlar. Okulun müdürü de Selahaddin'in çingene olduğunu söyleyerek okuldan kaydının silinmesini ister. Gazi Usta, iki çocuğu Baraka Okulu'na aldırır. Çocuklar burada son derece memnun ve başarılıdırlar. Yarışmalarda birinci gelirler. Romanın sonunda Ali Usta ve Selime'nin de izlediği koşu yarışmasının birincisi Selahaddin'e ödülünü veren Şaban Paşa İlkokulu'nun müdürü ayrımcı düşüncelerinden dolayı mahcup olur. Çok sayıda öykü ve roman kaleme alan yazarın diğer çocuk kitapları şunlardır: *Bizim Fabrika* (1978), *Cin Top* (1978), *Köyün Çocuğu* (1978), *Almanya Afacanları* (1981), *Küçük Kapıcı* (1979), *Kuşkalenin Kuşları* (1983), *Gül ile Güdek* (1990), *Küçük Yarışçı* (1996), *Sığırcık Kayası*, *Uçan Tilki*. "Baraj" adlı öyküsüyle 1974 Sabahattin Ali Hikâye yarışmasında başarı ödülü alan yazar hâlen çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmaktadır. ³⁰

²⁹ a.g.e., s. 84.

³⁰ Murat Yalçın, *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 633.

Çingene Çocuğu'nda Çingenelerle ilgili özcü düşüncelerin Çingene Serdar'ın tersine, anlatıcıya ait olmadığı, yetişkin Çingeneler ve Çingene olmayan olumsuz karakterlerden geldiği dikkat çeker. Sekiz nüfuslu evin okumaya en hevesli çocuğu Selahaddin okula gönderilmesi konusunda anne ve babasıyla şiddetli tartışmalara girince babası Ali Usta onu ikna etmek için eğitim-öğretimin Çingenelere göre olmadığını doğuştan gelen niteliklere bağlayarak anlatır: “Senin başına vurmuş bir şey. Belki sıcak, belki soğuk. Abe kızancık, sen hiç çingeneden okumuş, adam olmuş birini gördün? Kim görmüş göğsü madalyalı gerçek bir çingene paşası? ‘Katrandan olmaz şeker cinsi cinsine çeker’ demişler. Balık kavağı çıkanda bizden de okumuş çıkar.”³¹ Ali Usta'nın günlük yaşamda sıkça duyulan bir atasözüne de yer vererek yaptığı bu konuşma Selahaddin'i ikna etmekten uzaktır. Çünkü o, daha önce defalarca babasından eğitim alarak önemli yerlere gelmiş Çingenelerin hikâyelerini dinlemiştir: “Yalan dedim işte yalan. Hani ya sen çok çingene paşaları görmüştün? Hani ya koca Türkiye'nin altmış altı ilinin otuz üçü bizdendi. Terspınar karakol kumandanı da bizdendi. Bunları sen anlatmadın mı? Hı de bakıyım, sen anlatmadın mı?”³² Ali Usta, dediklerinin doğru olduğunu ancak hepsinin çok eskiden kalma örnekler olduğunu söyleyerek Selahaddin'in suçlamalarından kurtulmaya çalışır: “Dediklerim eskidendi. Elbette şimdi değil. (...) Sadrazam padişahı Mehmet Ali Paşa bile bizdendi.”³³ Karısı da Ali Usta'yla aynı fikirdedir. Ona göre de okula gitmek Çingene işi değildir: “Babacığın haklı söz söyler. Okumak Türk işi, varlıklı işi. Okumak el işi. Sen bizim işimize bak. Eğer ki bizim şerefimizi yüceltmek istersen, çeribaşı ol. Çeribaşı ol da elalem sana aferin desin. Çadırımızı atlas, direğini şimşir et.”³⁴ Selahaddin'in annesi, okumanın “Çingene işi” olmadığını söyleyerek Çingenelere yakıştırılan, önyargılara dayalı toplumsal rolünü kabul etmiş olur. Anne, egemenin dilinden konuşur; bunu çocuğunun da benimsemesini bekler. Nitekim romandaki en güçlü olumsuz karakter olan Şaban Paşa okulunun müdürünün söyledikleri, annenin sözlerinin kaynağını verir. Selahaddin'in bir anlamda evlat edinerek okula gönderen Gazi Usta'ya çocuğun kaydını okuldan aldırması için söyledikleri özcülüğün ırkçı fikirlerle yakın akrabalığını gözler önüne serer: “Selahaddin Şenkaya bir çingene çocuğudur. (...) Bu çocuklar okumaz. (...) Ayrıca yılan eğri büğrü akar deliğine gelince dosdoğru akarmış. Yani soya çekim diye

³¹ Hasan Kıyafet, Çingene Çocuğu, Yeni Dünya Yayınları, İstanbul, 1974, s. 23. Bu makalede, bütün alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

³² a.g.e., s. 24.

³³ a.g.e., s. 26.

³⁴ a.g.e., s. 27.

bir şey vardır. Tabii sen okumadığın için bunları bilmezsin. Bir adam çingeneyse çingeneliğini, ne ise onu yapar.”³⁵ Okul müdürü de, Selahaddin’in babası gibi, bir atasözüyle desteklediği argümanını, tekstil fabrikasında bir işçi olan muhatabının bilmesine ihtimal vermediği “soya çekim” kavramıyla kuvvetlendirir. Otuz yıllık öğretmenlik tecrübesine dayanarak Gazi Usta’nın Selahaddin’le Celaleddin’i okuldan alıp “bir sanata” (‘zanaat’ kastediliyor, Ş.Ş.Y.) yönlendirmesini tavsiye eder. II. Dünya Savaşı yıllarında çokça rağbet gören genetik bilimi ve ‘temiz gen’ anlamına gelen, çocukların aşılmasından toplu insan katliamları yoluyla gen ıslahına kadar farklı pratikleri içeren ‘öjeni’ düşüncesinin Nazilere verdiği kibrin bir benzerini okul müdüründe görmek şaşırtıcı değildir.

Çingene Çocuğu’nun başkahramanı Selahaddin de Reyhan gibi bulunduğu çevreden uzaklaşarak yeni bir hayata adım atar. Ancak bir farkla: O ailesini terk eder. Zaman zaman o da kendisini tanıyacak birileriyle karşılaşma ihtimaliyle yürek çarpıntılarını geçirir. Hatta, çadırlarının yanından geçerken yanında yürüyen Celaleddin ve onun babası Gazi Usta şüphelenmesinler diye eski sahibini tanıyarak üzerine koşan köpeği Karo’ya taş atarak uzaklaştırır.³⁶ Çingene Çocuğu’yla Çingene Kızı romanlarındaki en büyük ortaklık bu örnekle sınırlıdır diyebiliriz. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, iki yazarın Çingene kimliği ve Çingene çocuk imajına bakışları arasında köklü farklıklar mevcuttur.

Örneğin, Çingene Çocuğu romanında, aşağıdaki bölümde görüleceği gibi, Tuğcu’nun nüfus cüzdanlarıyla ilgili dile getirdiği durumu takriz eden bazı örneklerle karşılarız. Okur, Selahaddin’in okula gönderilmesinin önündeki en büyük engelin nüfus cüzdanında “Kıpti” yazısı olduğunu kitabın ilk bölümlerinde öğrenir. Okuma-yazma bilmediği anlaşılan Ali Usta, nüfus cüzdanının üstündeki ibareleri başkalarına okutur: “Kafakağdının bir yerine okunaklı bir yazıyla ‘KIPTİ’ yazdığını kaç kişiye okutup dinlemişti.” Nüfus cüzdanı lanet gibidir; Ali Usta defalarca ondan kurtulmaya çalışır: “Sırf bu yüzden kafakağdını kaç kez yitirmişti. Bir zorunluluk sonucu yenisini çıkartırken ne rüşvetler sunmuştu. Bilmeceli yüzükler, en ince işlemeli kalburlar, elekler bile yarar sağlamamıştı. O ‘KIPTİ’ sözcüğünü eksik yazan bir insaflıya rastlamamıştı.”³⁷ Yasal olmayan yöntemler dahi işe yaramaz; “Kıpti” yazısı hep yerinde durur. Ali Usta karşısında çaresiz kaldığı gerçeği oğluna da kabul ettirmek ister: “Yalnız kafakağdımız da değil, şafağımı da yazar benim kızanım. KIPTİ yazar te böyle kocaman.”³⁸ Nüfus cüzdanında yazılı yazı,

³⁵ a.g.e., s. 92, 93.

³⁶ a.g.e., s. 50.

³⁷ a.g.e., s. 13.

³⁸ a.g.e., s. 20.

aynı zamanda alinyazısıdır; vücuda kazılıdır. Bellekteki yara, bedendeki yaradan daha acıdır. Selahaddin'in karakoldan kaçtıktan sonra vücudundaki yara yerleri daha az acı verir: “Kafakağıdındaki iri harflerle yazılmış ‘Kıpti’ yazısı bile yüreğine böyle yeğin acı salmıyordu”³⁹ Selahaddin için bütün korkular, endişeler geri kaldığında bile belleği ona bu korkuları yaşatır: “Şaban Paşa İlkokulu, karakol, kötü çadırları ve kafakağıdındaki o ‘KIPTİ’ yazısı... bihoş ürperdi.”⁴⁰ Ancak romanın sonunda, okulunda Çingene öğrenci istemeyen Şaban Paşa İlkokulu'nun müdürü koşu yarışmasında birinci gelen öğrenci Selahaddin'e ödülünü vermek üzere kürsüye geldiğinde Gazi Usta, “Bu çocuğun kafakağıdında ‘KIPTİ’ yazar, müdür bey.”⁴¹ diyerek yaptığı ayrımcılığı müdürün yüzüne vurur.

Türkiye’de Çingenelerle ilgili yapılmış çalışmalarda Çingene vatandaşlara verilen nüfus cüzdanlarında Kıpti, Çingene, Roman veya benzer bir ifadenin kullanılıp kullanılmadığı hakkında herhangi bir bilgi tarafımızca bulunamamışsa da “Çingenelerin Sitesi” başlıklı “www.cingeneyiz.org” adresinden ulaşılan sitede Cemil Akmaca’ya ait “Kıpti” başlıklı bir yazıda bu durumla ilgili yaşanmış olaylara yer verilir. Akmaca, yazısında, Çingenelere çıkarılan nüfus cüzdanlarında “Kıpti” ibaresinin yer aldığını, bunun Çingeneler tarafından “vatansız” olarak anlaşıldığı için topluluk arasında büyük bir infial uyandırdığını anlatır.⁴² Bu anlatıya paralel olarak, yakın tarihli bir gazete haberinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından hazırlanan “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi”yle “Türk Romanlar” a nüfus cüzdanı çıkarılacağı bilgisine yer verilir.⁴³ Söz konusu anlatım ve haber hangi yazarı doğrularsa doğrulasın Çingenelerin, ‘kimlik’in akla getirdiği ‘nüfus cüzdanı’ ve ‘aidiyet’ kavramlarının ikisiyle de sorunlu bir ilişkileri olduğu ortadadır. Kimliğe dayalı ayrımcılık ve dışlanmanın yanı sıra toplumsal yapının uyumlu bir parçası olmalarını engelleyen sosyal, kültürel, ekonomik nedenlerle karşılaşan Çingeneler arasında bugün de nüfus cüzdanı sahibi olmayan ciddi bir orandan söz edilebilir. Örneğin, Koptekin’in görüşme yaptığı ailelerden bazıları çocuklarının nüfus cüzdanının olmamasıyla ilgili yaşanmış vaka örnekleri sunarlar. Merkeze devam eden çocuklardan birinin okul çağına geldiği halde kaydının yapılmadığını öğrenen psikolog, aileyle görüşmesinde çocuğun baba-

³⁹ a.g.e., s. 66.

⁴⁰ a.g.e., s. 101.

⁴¹ a.g.e., s. 111.

⁴² Cemil Akmaca, Kıpti. www.cingeneyiz.org sitesinden 27.08.2018 tarihinde erişildi <http://www.cingeneyiz.org/2016/12/cemil-akmaca-kipti.html>

⁴³ Deniz Çiçek, Türk Romanlara Nüfus Cüzdanı Çıkartılacak, Habertürk sitesinden 27.08.2018 tarihinde erişildi <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1233215-tum-romanlara-nufus-cuzdani-cikartilacak>

sından şu cevabı alır: “Hocam, annesi okula kaydını yapmaya gitti, ama kimliği yok diye yapmadılar (...) Hocam ben şimdi nasıl çıkarayım kimliğimi? Aramızda kalsın, ama benim de annesinin de kimliği yok.” Koptekin, bu durumun Çingene mahallesinde ender görülen bir durum olmadığını, “yasadışı işler yapan” veya “oğlunun askere gitmesini istemeyen” ebeveynler arasında sıkça başvurulan bir yöntem olduğunu şaşkınlıkla öğrendiğini aktarır.⁴⁴

Koptekin’in Çingene çocuklarla yaptığı çalışmada öne çıkan noktalardan biri, çocukların ayrımcılık ve önyargılarla ilgili kabulleridir. Henüz küçük yaşta olmalarına rağmen Çingeneler ve Çingenelikle ilgili kaderci/determinist kabul-leri benimsedikleri gözlemlenen çocukların, yaşantı ve deneyim eksikliklerini büyüklerinden dinledikleri ‘hayatın acı gerçekleri’ ve ‘başa gelen olaylar’la tamamlamaları şaşırtıcı değildir. Sistemli eşitsizlik ve ayrımcılığa uğradığına ikna olmuş Çingeneler ve onların deneyimlerinden beslenen çocuklar, Çingenelerle ilgili eserlerde yoğun bir ‘isyan’ duygusunun yer edinmesine sebeptir. Bazı durumlarda ‘mağdurun dili’, “sadece verili kabul edilen, olmasa da bir olasılık olarak hep orada duran, Çingene/Roman ile Çingene/Roman olmayan arasındaki ilişkide duvar işlevi gören ya da meşru bir güç olarak taleplerini dayatma aracına dönüşebilen bir olgu”⁴⁵ ayrımcılıktan beslenmeyi de seçebilir.

Oysa oğlu Selahaddin’i okula kaydetmek için büyük mücadeleler veren Ali Usta, eğitim hayatı başarılarla dolu Reyhan’ın babası Şükrü Efendi kadar şanslı değildir. Oğlunu okula kaydettirmek konusunda elinden hiçbir şey gelmez. Sonunda Selahaddin evden kaçır; okula gitmek için babasına göre daha bilinçli ve okuryazar bir işçi olan Gazi Usta’nın yanında yaşamaya başlar. Müdürün karşısında, “Biz de vatandaşık a be müdür bey,”⁴⁶ diye söylenen Ali Usta’nın isyanı aynı odada ikinci kez Gazi Usta’nın dilinden yankılanır: “Ulan biz bu memleketin evladı değil miyiz? Biz vatandaş değil miyiz? Biz gavuristandan mı geldik? Siz insanı iyice dinden imandan edersiniz. Eğer biz vatandaş değilsek verin pasaportumuzu, defolup gidek. Ne bu yahu, nedir bu çektiğimiz? Yedi düvelin gavuru etmez bunların ettiğini.”⁴⁷ Gazi Usta, meslekten ihraç edilen Enver öğretmenin ve onun yol göstermesiyle sendikanın ara girmesinin ardından Selahaddin’i ve oğlu Celaledin’i okula kaydettirmeyi başarır. İkisi de işçi olan Ali Usta’yla Gazi Usta’nın eşitsiz uygulamaya karşı izledikleri yollar ve elde ettikleri sonuçlar K1-

⁴⁴ Derya Koptekin, *Biz Romanlar Siz Gacolar*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, 192-193.

⁴⁵ a.g.e., s. 169.

⁴⁶ Hasan Kıyafet, *Çingene Çocuğu*, Yeni Dünya Yayınları, İstanbul, 1974, 16.

⁴⁷ a.g.e., s. 39.

yafet'in verdiği önemli mesajlar arasındadır. Vatandaşlık haklarının savunulması ve kullanılması konusunda Çingeneleşme dâhil bütün bireylerin bilinçlenmesi ve örgütlü hareket etmesi gerektiği gösterilir.

Bu bilinç düzeyi farkı Selahaddin'le Celaleddin arasında da gözlenir. Selahaddin reddedildiği okulun kapısında beklerken Celaleddin'le tanışır ve ikisi arasında aşağıdaki gibi bir konuşma geçer. Celaleddin'in de Çingene olduğu için okula alınmadığını düşünen Selahaddin meraklanarak sorar:

“-Sen çingeneleri sever misin? Canım şu çadırı, çalgıyı falan?”

Celaleddin tüm dişlerini gösterdi:

“- Çok severim. “Ben de severim.

Selahaddin yürekten gülümsedi:

- Ben de severim. Celaleddin seni okula almazlar. Beni almadıkları gibi.

- Niye almasınlar be?

- Çünkü çingenesin.

- Celaleddin kulaklarına dek kızardı:

- Sensin çingene lan.

Selahaddin pişkince:

-Kuşkusuz ben de çingeneyim. Çünkü beni de okula almadılar. Çingeneleri okula almıyorlar...”⁴⁸

Bu diyalog, etnik temelli ayrımcılığın sınıf temelli ayrımcılıkla iç içe geçtiğini, ancak sorunun gerçekte nerede yattığının çocuklar tarafından tam olarak belirlenemediğini gösteren önemli bir pasajdır. Aynı zamanda, çocukların toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık konularında büyüklerinden öğrendiklerini nasıl içselleştirdiklerini ve bu yargılardan yanlış genellemelere vardıklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Ancak burada, çocuklar nezdindeki belirsizlik büyükler arasında biraz daha açıklığa kavuşmuş gibidir. Nitekim, sendikadan aldığı ve kendi satın aldığı kitaplarla belli bir bilinçlilik seviyesine ulaştığı, Ali Usta gibi bir ‘lumpen proleter’ olmadığı anlaşılan Gazi Usta özelinde yazar birtakım toplumcu gerçekçi savlara yer ayırır: “Gerçekte bir müdüre, bir memura karşı özel bir kını yoktu. Ayrıca bu anlayışın müdür işi değil düzen sorunu olduğunu da bilenlerdendi o.”⁴⁹ Romanın

⁴⁸ a.g.e., s. 38-39.

⁴⁹ a.g.e., s. 67.

sonuna doğru, Şaban Paşa İlkokulu'ndan ayrılmak isteyen çocukların kaydını sildirmek üzere okula gelen Gazi Paşa, kendisine küstahça “soya çekim”den söz eden müdürü, 1960 Anayasası'nda eğitim hakkının bütün vatandaşlara eşit verildiğini ve “Çingeneler okuyamaz diye hiçbir anayasada hiçbir madde”⁵⁰ olmadığını anlatarak büyük bir şaşkınlığa düşürür.

Toplumcu gerçekçi bir çocuk romanı olarak değerlendirebileceğimiz Çingene Çocuğu, yoğun küfür, argo, şiddet, olumsuz örnek ve sosyal tez içeriği gibi nedenlerle yer yer çocuk kitabı estetiğinin dışına çıksa da, bir çocuğun hayatı özetinde hemen bütün yoksul çocukların yaşadıkları ortak trajedileri somut biçimde ortaya koyması bakımından özel bir ilgiyi hak eder. Selahaddin'le Celaleddin, Çingene olsun veya olmasın, bütün alt sınıftan ailelerin çocukları gibi yeni başladıkları Şaban Paşa İlkokulu'ndaki ilk günlerinde büyük bir öğrenme aşkı, yeni bir çevreye girmenin şevki ve ‘büyük adam’ olma hayalleriyle derslere girerler, ödevlerini yaparlar ve arkadaşlarına uyum sağlamaya çalışırlar. Koptekin'in gerçek hayattan gösterdiği Çingene çocuğu örneklerinde olduğu gibi,⁵¹ iki roman kahramanı da eğitimi içinde buldukları durumdan bir kurtulma aracı olarak görürler. Ancak okula başlayalı henüz bir ay geçmesine rağmen iki arkadaşın hevesleri söner. Şaban Paşa İlkokulu'nda gördükleri düşmanca muamele kısa sürede bütün umutlarını kırar:

“Bunca dolu umutlarla geldikleri Şaban Paşa okulunda mutluluklarının bu kadar tez solacağını bilmiyorlardı. Koca sınıfta yadırgı tavuk gibi seçiliverdiler. Kendilerine benzeyen çok az öğrenci vardı. Duruşları, yürüyüşleri, gülüşleri, ağlayışları tüm ayrıydı. Askılıkta paltoları, sıranın üstünde kitapları herkesten bir çırpıda seçiliyordu. Artık sınıfta hırsızlığın iki talihsiz hedefi Selahaddin'le Celaleddin'di. Kimin neyi yitse hemen onlardan soruluyordu.”⁵²

Selahaddin'le Celaleddin artık okulun ‘olağan şüpheliler’idirler. Okulda ceireyan eden her türlü asayiş olayında ilk akla gelen ikisidir. Ne yapsalar okulda adı konmamış sınıfsal hiyerarşinin duvarlarını yıkamazlar. Bütün iyi niyetleriyle okuldaki öğretmenlerin gözüne girmek, arkadaşlarının gönüllerini kazanmak için harcadıkları çabalar da beyhude çıkar: Selahaddin içinde on lira olan yerde bulunduğu çantayı götürüp “kıvançla” öğretmenine verir. Celaleddin'le öğretmenin vazosunu her gün çiçeklerle doldururlar. Makaraya dolaşan bayrağı ölüm pahasına

⁵⁰ a.g.e., s. 94.

⁵¹ Derya Koptekin, Biz Romanlar Siz Gacolar, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 172-173.

⁵² Hasan Kıyafet, Çingene Çocuğu, Yeni Dünya Yayınları, İstanbul, 1974, s. 71-72.

direğe tırmanarak kurtarılır.⁵³ Burada, bayrağı kurtarmanın sembolik değerine işaret ederek, onca gayretin işe yaramadığını kaydedelim. Yanlarında kimse kalmaz, koktuklarını söyleyerek yanlarından kaçarlar. Okula denetçinin geldiği bir gün öğretmen onlara izin vererek eve gönderir.⁵⁴ Bu da, iki arkadaş için bardağı taşıran son damla olur. “Bu okul size göre bir okul değil. Gelin siz Zeytinburnu’nda bir okula gidin”⁵⁵ diye kendilerini en baştan uyararak okul müdürünün sözlerini hatırlayarak ve daha da ilginç bir detay olarak, okulda Enver öğretmen gibi hiç bıyıklı öğretmen olmamasına kahrederek⁵⁶ Baraka Okulu’na geçme kararı alırlar.

Gazi Usta’yı ikna etmek üzere en güçlü argümanları okulda yaşadıkları sistemli kriminalizasyon, tecrit ve ayrımcılıktır: “Kimse konuşmuyor bizimle. Çingene çocuğu diyorlar bize.”⁵⁷ Kitaba ismini veren bu cümle, aynı zamanda bütün romanın mesajını içinde barındırır. Bir hırsızlık olayında Celaleddin “kardeşim” dediği Selahaddin’i korumaya çalışınca Gülten öğretmenin sorduğu şu soru okuldaki eşitsizlik ve ayrımcılığın boyutları hakkında yeterince fikir verir: “Kim senin kardeşinmiş? Bu miskin mi? Ayol sen de mi şeysin?”⁵⁸ Öğretmen, Selahaddin’le Celaleddin’in sınıf arkadaşları kadar bile açık sözlü değildir. İki öğrencisi onun için gerçek adı ağza alınmayacak “şey”lerdir.

Şaban Paşa İlkokulu’nda ‘Çingene’ damgası yiyen çocuklar, “Baraka okulunda hiç sopa yokmuş. Sopa yasakmış” (Kıyafet, 1974, s. 96) umuduyla gittikleri yeni okullarında aradıkları cennete kavuşurlar. Burada, gerçek anlamda ‘en güçlünün hayatta kaldığı’ bir ortam hâkimdir. Disiplin, kural yoktur. Silgiden şekerlemeye her şey paylaşımaya açıktır. Okul idaresi öğrenciler arasındaki meseleleri kendi aralarında halletmelerini bekler. Halledilemeyen meselelerde ‘kısasa kısas’ yöntemi esastır. Örneğin, bir kurşun kalem yüzünden biri diğerinin kafasını taşıyan çocukları gören Baraka Okulu öğretmeni kalemi ortasından ikiye bölerek çocuklar arasında pay eder; bir daha kavga ederlerse ikisini de kendi döveceğini söyleyerek konuyu kapatır. Sınıf başkanı Selahaddin için ideal okul yönetimi budur.⁵⁹ Yazar da, Baraka Okulu’ndaki ‘orman kanunu’nu andırmakla beraber görece paylaşımcı ve eşitlikçi sayılabilecek düzeni Şaban Paşa İlkokulu’ndaki müdüründen öğrencisine sirayet etmiş ayrımcı anlayışa tercih ettiğini gizlemez.

⁵³ a.g.e., s. 80.

⁵⁴ a.g.e., s. 81.

⁵⁵ a.g.e., s. 80.

⁵⁶ a.g.e., s. 82.

⁵⁷ a.g.e., s. 85.

⁵⁸ a.g.e., s. 73.

⁵⁹ a.g.e., s. 9.

V. Çingene Kızı

Yayın tarihi itibarıyla, bu incelemede değerlendirilen kitapların sonuncusu, Türk çocuk edebiyatının en popüler isimlerinden biri olan Kemalettin Tuğcu'nun Çingene Kızı (1991) adlı çocuk romanıdır. Bir ailenin ve küçük kızlarının toplumsal baskılara rağmen kendilerini yeni bir çevreye kabul ettirme mücadelesinin anlatıldığı romanın hemen başında hali vakti yerinde insanların yaşadığı mahalleye bir Çingene ailesi taşınır. Kızlarının huysuzluğu yüzünden gecekondu semtinden kaçıp kira evine gelmişlerdir. Yeni yerlerinde kimliklerini özenle saklarlar. Ailenin reisi Şükrü Usta becerikli bir ustadır. Dükkâna getirilen her işi pazarlık yapmaksızın, bazen de para almadan yapar. Karısı Safiye Hanım da eskiden bütün gün sokaklarda gezerek çiçekçilik yapan bir Çingene'dir. Reyhan, beş yaşındayken konservatuvara gönderilmiş ancak öğretmenin kemani Çingene gibi tuttuğunu söylemesi yüzünden okulunu bırakacak kadar kimlik konusunda takıntılı bir kızdır. Başarıyla uyum sağladığı okuluna gecekondu komşuları olan Emine adlı bir kızın gelişiyse Reyhan'ın düzeni altüst olur. Reyhan'ı, özünü inkâr etmekle suçlayan Emine çok geçmeden içgüdülerine yenilir ve hırsızlık yaptığı için okuldan uzaklaştırılır. Lisenin ardından, ailesinin itirazlarına rağmen eğitimine devam eden Reyhan zamanla Müfit adında bir gençle yakınlaşır. Gerçek kimliğini açıklayamayacağını bilen Reyhan aşkını feda etmek üzereyken Şükrü Efendi Reyhan'ın Çingene olmadığını itiraf eder. O, yanlarında çalıştıkları çok zengin bir işadamı olan Rahmi Bey'in kızıdır. Reyhan henüz altı aylıkken, eşi Behire Hanım ağır bir hastalığa yakalanır. Onun tedavisi için Avrupa'ya giderler. Bir süre sonra ikisinin de ölüm haberleri gelince kız evlatlık almışlardır. Bu gerçeğin ortaya çıkmasıyla Reyhan ve Müfit evlenerek mutlu bir yuva kurarlar. Türk çocuk edebiyatına sayısız eser kazandıran ve eserleriyle nesilden nesle kitap okuma alışkanlığı kazandırılmasında pay sahibi olan Tuğcu'nun *Ayşecik*, *Kolsuz Bebek* ve *Yüz Karası* adlı kitapları sinemaya, Üvey Baba ise televizyona uyarlanmıştır.⁶⁰

Bu incelemede yer verilen son kitap Çingene Kızı'nda Çingeneler hakkında yapılan genellemelerin hemen daima karşılıklı iki zıt kutba yerleştiği görülür. Kitabın son cümlesi olan, "Çingeneler de insandır"⁶¹ ya öncesine ya sonrasına eklendiği aşağılayıcı, ayrımcı cümlelerin ağırlığını alma görevi görmek üzere eklenmiş gibidir. Bu diyalektik yapı sayesinde, Çingenelerin 'aşağı bir toplum' olduğu mesajını alttan alta işleyen roman, "Çingeneler de insandır" cümlesinin

⁶⁰ Murat Yalçın, *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 1035.

⁶¹ Kemalettin Tuğcu, *Çingene Kızı*, Erdem Yayınları, İstanbul, 1999, s. 88. Bu makalede, bütün alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

okurda bıraktığı ‘hümanist’, ‘eşitlikçi’ izlenimi metnin sonuna kadar başarıyla sürdürür. Ancak “Çingene kızı” Reyhan’ın romanın sonunda evlenip mutluluğa kavuşması için yazar tarafından bulunan çözümün doğru okunmasıyla bu illüzyon ortadan kalkar. Romanın sonundaki söz konusu deus ex machine unsuruna değinmeden önce, Şevket Bilgisel gibi, Kemalettin Tuğcu’nun da gerek anlatıcı bazında gerek yarattığı karakterler bazında Çingenelerle pek çok önyargıyı, a priori kabulü paylaştığını kaydedelim. Başından sonuna, Çingeneliğe dair özcü düşünceler üzerine sosyolojik bir tez gibi kurgulanmış Çingene Kızı romanında bu örnekler nicelik bakımından o kadar fazladır ki bu noktada bir seçme yapma zorunluluğu doğar. Romanın en başından başlayarak, Reyhan’ın zoruyla geçekondü mahallesinden zengin semtine yerleşen ailenin yeni çevrelerinden Çingene olduklarını bir sır gibi saklama gayretleri dikkati çeker. Şükrü Efendi, etrafın şüphesini çekmemek için düzenli olarak Cuma namazlarına gider. Halini soranlara “Hamdolsun” diye cevap verir. Bir Çingene’nin Müslümanca yaşamasında herhangi bir beis yoktur. Ancak anlatıcı burada devreye girerek bu yaşamın bir Çingene’ye ne kadar uzak gördüğünü ifade eder: “Çingene rengi yüzüne bakanlar tereddüde düşerlerdi. Ama onun dili tam bir vatandaş ve inançlı insan dili idi.”⁶² Şükrü Efendi, aynı şekilde, karısını da bir Müslüman kadın gibi görünmeye/davranmaya zorlar. Karısına şu uyarılarda bulunur: “Bana bak Safiye, artık o kadar allı güllü giyinme, başını sofı kadınlar gibi başörtünün altında sakla. Elinde bir yük varken, öteki kolunu gövdenden açıkta sallama. Sonra karnını çıkara çıkara yürüme. Yüksek sesle konuşma.”⁶³ Bir Çingene kadının ‘ideal Müslüman kadın’ gibi davranması için bu türden uyarılara ihtiyaç duyacağını farz etmek Çingeneliğin Müslümanlıkla bağdaşmaz olduğunu düşünmekle ilgili olmalıdır.

Yine ailenin yeni yaşam alanlarına uyum sürecinde Çingenelikten kaynaklanan başka bazı arızalar baş gösterir. Karı kocanın müzik sevgisi başlarına bela açar. Safiye Hanım arada kendine engel olamayarak müzik icra eder: “Safiye canı sıkıldığı zaman, udu eline alır, akordunu yapar ve tıngırdatmaya başlar. Onlara müzik severlik aileden geçmiştir. Kanlarında vardır.”⁶⁴ Müzik zevk ve becerisinin kanla ilişkilendirildiği bir başka örnekte, komşuların evde müzik icra edilmesinden kendilerinin Çingene olduğunu anlayacaklarını söyleyerek anne ve babasına müzik enstrümanı çalmalarını yasaklayan Reyhan’a Şükrü Efendi mazeretini şu şekilde dile getirir: “Ne diyecekler, keman çalıyor derler. Bu senin kanında, sinirlerinde vardır Reyhan. Ben en kederli, en yoksul zamanlarımda bile çalgı

⁶² a.g.e., s. 17.

⁶³ a.g.e., s. 14.

⁶⁴ a.g.e., s. 19.

çalarım, çalgı çalamazsam şarkı söylerim.”⁶⁵ Aslında Reyhan’ın kendisi de müziğe uzak bir çocuk değildir. Son derece başarılı çaldığı kemanı bırakmasının nedeni, daha önce belirtildiği gibi, beş yaşındayken gittiği konservatuvarda hocasının onu “Kemanın yayını çingeneler gibi kavrama öyle,” diye uyarmasıdır.⁶⁶ Ailenin müzik özlemi dizginlenemeyecek boyutlara ulaştığında tartışmaların dozu yükselir. Şükrü Efendi, komşuların duydukları müziğin radyodan geldiğini sanacaklarını söyleyerek Reyhan’ı yatıştırır. Ancak mesele bununla kapanmaz. Tuğcu, ailenin kimliğinin açığa çıkmasını okur için nefes kesici bir entrikaya dönüştürmeyi istemişçesine komşuları müzik seslerinin peşi sıra Safiye Hanım’ın kapısına yollar: “Bir çalgı sesi var sizde. Radyoyu karıştırıyoruz, bulamıyoruz. Nereden buluyorsunuz siz?” diye sorarlar.⁶⁷ Neyse ki, aile kısa zamanda bu sorunun da üstesinden gelir. Elinden her iş gelen Şükrü Efendi dükkânında enstrüman tamirine başlar. Tamir için aldığı müzik aletlerini evine taşır. Şükrü Efendi bu durumdan memnuniyetini şu sözlerle ifade eder: “İyi ki şu saz tamirini akıl ettik kızım. Kimse bizim çingeneliğimizden saz çaldığımızı anlamaz.”⁶⁸ Evde müzikle uğraşmanın Çingeneliğe delalet etmesi ve bir aileyi bu gibi sıra dışı çarelere itmesi yazarın Çingenelere bakışı hakkında soru işaretleri oluşturur. Başta babasının keman çalmasından, annesinin uduyla ona eşlik etmesinden hiç memnun kalmayan Reyhan da zamanla bu ev ortamındaki cümbüşe katılır: “Böylece saz tamirine başladı başlayalı her akşam evde bir ahenk duyulmaya başlamıştır. Şimdi Reyhan da keman çalmaktadır. Onun da içinde caza karşı bir yakınlık, bir eğilim vardır. İçinden gelerek, hızlanarak çalmaya başlar.”⁶⁹ Dikkat edileceği üzere, Reyhan anne ve babası gibi çoğunlukla keman ve utla icra edilen alaturka müziğe değil, alaturkaya çok uzak bir müzik formu olan caza, yani alafranga müziğe eğilimlidir. Bu, bütün hayatı Çingene olduğunu gizlemekle geçen Reyhan’ın mutlu sonlanacak hikâyesiyle ilgili ilk ipucudur. Reyhan’ın müzikteki becerisi okulda da dikkat çeker. Müzik derslerinde öğretmenin çaldığı seslerin hangi nota olduğunu yanlışsız söyleyen Reyhan, arkadaşlarının şaşkınlığı karşısında acıyla iç çeker: “Siz Çingene olsaydınız çabuk öğrenirdiniz.”⁷⁰

⁶⁵ a.g.e., s. 20.

⁶⁶ a.g.e., s. 20.

⁶⁷ a.g.e., s. 24.

⁶⁸ a.g.e., s. 26.

⁶⁹ a.g.e., s. 26.

⁷⁰ a.g.e., s. 35.

Çingene Kızı'nda Reyhan'ın Çingeneliğini saklamak konusunda en fazla zorlandığı anlar, eski gecekondü mahallesinden arkadaşı olan Mine'nin Reyhan'ın okuluna başlamasından sonraya rastlar. Mine, Reyhan'ı tanıır tanımaz şu soruyu sorar: “Kılık kıyafet değıştirmekle Çingenelikten kurtulduğunu mu sanıyorsunuz?”⁷¹ İlk karşılaştıklarında Mine'nin, Reyhan'ın en hassas olduğu konuyu sezmesi kendisinin de aynı kaygılar içinde olduğunu akla getirir. Nitekim onun da benzer bir çaba içinde olduğunu yazar anlatıyı yarıda keserek anlatır: “Bu kız mahallede, kolunda yayvan bir sepetin içine balıkları koyar, üstüne asma yaprakları serer, öyle balık satardı. Bu kızın adı Emine idi. Ama adını beğenmiyordu. Nüfus kâğıdındaki Emine adını kazımış, kendi adını Mine yapmış, nüfus kâğıdını böyle kazıdığı için babasından temiz bir dayak yemişti.”⁷² Nüfus kâğıdına yapılmış bu müdahale, doğrudan doğruya kimlikle ilgilidir. Çocuklar, Çingene kimliğinin kabulü/inkârı konusunda birbirlerini suçlarlarken bir yandan kendi kimliklerinden kurtulmaya çalışırlar:

“-Sen Eminelikten Mineliğe nasıl geldin? İnsan değışemez mi? Neyi kabul edersen o olursun.

-Sen Çingeneliği kabul etmiyorsun ama ben seni görür görmez renginden tanıdım. (...) “Kestane kabuğundan çıkmış, kabuğunu beğenmemiş.

- Beğenmiyorum. Çingene de insandır.”⁷³

Reyhan, anne ve babasından dinlediği “Çingene de insandır” sözünü kullanmadan hemen önce, Mine'nin eski adını değıştirmesine atıf yapar. İnsanın ne olmak isterse olabileceğini, değışimin normal karşılanması gerektiğini anlatır. Karşılıklı konuşmanın devamında “kabuğunu” yani Çingeneliğini beğenmediğini ifade eder. Bu durumda, “Çingene de insandır” sözünün bu noktaya kadar etik ve mantıklı işleyen argümanı boşa çıkardığı ortadadır. Bir başka deyişle, Çingeneleri insan kabul eden birinin Çingene kimliğinden bu denli rahatsız olması, “Çingene de insandır” önermesinin aksini kuvvetle ifade eder.

Kuşkusuz bu çocuksu çekişme kaynağını büyüklerin dünyasından alır. Çocuklar arasındaki bu kimlik-aidiyet tartışmasının bir benzeri daha büyük bir ölçekte Safiye Hanım'la apartmana temizlik için gelen Zehra adlı temizlikçi kadın arasında cereyan eder. Apartmanda yaşayan yaşlı bir çiftin evine temizlik için gelen Reyhan'ın okul arkadaşı Emine'nin annesi Zehra Hanım, o gün orada misafir olan Safiye Hanım'ı görünce, kızı gibi, doğrudan saldırıya geçer: “Ne bakıyorsun

⁷¹ a.g.e., s. 39.

⁷² a.g.e., s. 39.

⁷³ a.g.e., s. 41.

ayol? Tanımazlıktan mı gelecektin?” Temizlikçi kadın, aynı tonda devam eder: “Ne saklanıp duruyorsunuz? Daireye taşınmakla Çingenelikten kurtuldun mu sanıyorsun?” Konuşmaları şaşkınlıkla izleyen ev sahibi Mebrure Hanım’a hemen orada Safiye Hanım’ı ifşa eder: “Hanımcığım, bunlar halis Çingenedir.” O da Mine’nin ‘aslını inkâr etme’yle ilgili kullandığı aynı atasözünü kullanır: “Kestane, kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş.” Safiye Hanım’ın Zehra Hanım’ın sözlerine verdiği cevap son derece önemlidir: “Gecekonduarda ortalığı alt üst etmekten başka işin yoktu. Bir insan çiçek satmakla Çingene mi olur? Ne görmüş geçirmiş insanlar var ki mağaza açıp çiçek satıyorlar. İnsan geçinmek için her işi yapabilir.”⁷⁴ Safiye Hanım, bu sözlerle Zehra Hanım’ı gecekonduyan tanıdığını kabul etmiş olur ancak Çingeneliğini kesinlikle reddeder. Bunu da, daha da ilginç biçimde, Safiye Hanım için bu son derece talihsiz karşılaşmaya tanık olan Mebrure Hanım’ı manipüle etmek için yanlış örnekler vererek yapar. Zehra Hanım, “güngörmüş kadınların” kollarında sepetlerle kapı kapı dolaşmadıklarını, Çingene Şükrü’nün dükkânını karakoldan sordurup bulduğunu söyleyince Safiye Hanım’ın zekice cevabına karşın Mebrure Hanım durumdan şüphelenir. Zehra Hanım’ın, “İnsan ne olduğunu inkâr eder mi?”⁷⁵ sorusu Safiye Hanım’ın bütün direncini kırar. Oradan kaçarcasına ayrılır. Kısa sürede bütün apartmana yayılan dedikodular apartman yöneticisini Şükrü Efendi’yle isteksiz bir sorgulama yapmaya iter. Neyse ki Şükrü Efendi gerek camiye düzenli devamlı gerek verdiği cevaplarla Safiye Hanım’dan daha ikna edicidir. İddiayı, bir temizlikçi kadının güvenilirliğini tartışmaya açarak hiç tereddüt etmeden inkâr eder: “Yani sen de bu kariya inandın mı?” Ardından retorik sorular sorar: “Çingene olsam ne çıkar, Çingene’yi de Allah yaratmaz mı?”⁷⁶ Romanda Çingene kimliği konusunda bir tartışma daha Çingenelerin herkesle eşit olduğu mahut argümanla sonlanmış olur. Ancak bunun hemen öncesinde sorulan ilk soru (“Yani sen de bu kariya inandın mı?”), ikinci soruyu (“Çingene olsam ne çıkar?”) boşa çıkararak Çingeneliği olumsuzlar.

Bu noktada, bina yöneticisinin, komşusunun Çingene olduğuna ihtimal vermek istemeyen örnekleri önem kazanır. İlkın, Şükrü Efendi camiye gidiyordur. Onu, oraya gitmeye zorlayan kimse yoktur. Akli başında, terbiyeli bir insandır. Yaptığı işlerden herkes memnundur. Son olarak da, “Nüfus kâğıdında da bir değişiklik yok(tur).”⁷⁷ Roman boyunca Çingene kimliği konusundaki konuşmalarda tekrar eden en önemli leitmotif ‘nüfus kâğıdı’ ve ‘alın yazısı’dır. Bir anlamda ‘kimlik’

⁷⁴ a.g.e., s. 47.

⁷⁵ a.g.e., s. 49.

⁷⁶ a.g.e., s. 51.

⁷⁷ a.g.e., s. 51.

bir metafor olarak romanda hem ‘nüfus kâğıdı’ hem de ‘alın yazısı’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılır.⁷⁸ Anne ve babası, aile sırlarının ortaya çıkması ihtimaliyle dehşete kapılan kızlarıyla yaptıkları konuşmalarda ne nüfus kâğıtlarında ne de alınlarında Çingene olduklarının yazmadığını söyleyerek kızlarını sakinleştirirler: “Nüfus kâğıtlarımızda çingene diye bir yazı yok” ; “Kim ne dersin desin. Nüfus kâğıdında Çingene yazılı değil” ; “(Çingenelerin) Alınlarına da Allah, Çingene damgası vurmamıştır.”⁷⁹

Son örnekte olduğu gibi, roman boyunca çok fazla tekrar eden bir tema olarak Reyhan’ın Çingeneliğe isyanlarıyla karşılaşılır. Burada, yukarıda değinilen ikiz söylemli durum ortaya çıkar. Bu isyanlarının hemen tamamına eşlik eden “Çingeneler de insandır” tesellisinin, ifade ettiği durumun tersini de ima ettiğini akılda tutarak bir başka örnekle değerlendirmeye çalışalım. Bir gün Reyhan’la babası arasında şöyle bir konuşma yaşanır:

“-Baba, biz sahidem Çingene miyiz?

Şükrü Efendi:

-Biz Çingeneyiz. Annem de ben de. Sen doğup da bizi beğenmediğin zamandan beri içinde yaşadığımız toplumda insanlar gibi yaşıyoruz. Bak, civar bir semte geldik. Çingenelerin yaptıkları işlerin çoğunu bıraktık.

-Ama bu bizi Çingene olmaktan kurtarmaz baba.

-Kızım Çingene, Çingeneliği benimserse, Çingene hayatını yaşarsa Çingene olur. Ne annem ne ben istiyoruz bunu. (...) Bırakamadığımız tek şey var, o da saz çalmak. Bu bizim kanımızda vardır.”⁸⁰

Şükrü Efendi’nin etnisite/ırk anlayışı, görüldüğü gibi, biyolojik temelli veya kana bağlı değildir; vatandaşlık esasına dayanır. “Etnik ve kültürel temele dayalı” Alman milliyetçiliği yerine, “devlet temelli”, vatandaşlık bağına ve ortak yaşam idealine dayalı Fransız milliyetçiliğinin⁸¹ tanımına uygun ve bir çocuğun anlayacağı basitlikteki bu açıklamaya, yazar, çocukların zihin dünyasına oldukça yabancı bir tespit olmasını düşündüğümüz ‘müzik-kan’ ilişkisini eklemeyi ihmal etmez.

⁷⁸ Görüldüğü gibi, Çingene Çocuğu ve Çingene Kızı romanları arasında aynı durumla ilgili iki farklı gerçeklik söz konusudur. İki romanda Çingene vatandaşların nüfus cüzdanıyla ilgili verilen her iki bilginin de, “Kıpti” ibaresinin nüfus cüzdanlarına eklenmesi uygulamasının yapıldığı ve buna son verildiği tarihler gereği, doğru olduğu ihtimali göz önünde bulundurulurak konunun tarihî ve sosyolojik bakımından incelenmesi gerektiği açıktır.

⁷⁹ a.g.e., s. 22; 27; 69.

⁸⁰ a.g.e., s. 32-33.

⁸¹ Murat Kılıç, “Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat” Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 17.

Diğer yanda, Çingene Kızı'nda herhangi bir ayrımcılığa uğramadan liseyi tamamlayan Reyhan'a annesinin, "Sen işi azıttın kızım. Ben şimdiye kadar liseyi okumuş bir Çingene kızı görmemiştim, sen daha ileriye gidiyorsun. Oku bakalım, ne olacaksan ol"⁸² şeklindeki sözleri ise eğitim hakkı sorununun bireysel bir düzeyde işlendiğini gösterir. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu bakış açısına göre, Çingene çocuklar sadece okula gitmeyi tercih etmedikleri için liseden fazlasına devam etmiyorlardır.

Diğer yanda, Reyhan'ın zengin semtinde devam ettiği okulda böyle olaylara, neyse ki, yer yoktur. Her an ensesinde soluğunu hissettiği Mine karıştığı bir hırsızlık vakası nedeniyle okuldan uzaklaştırılınca Reyhan rahat bir nefes alır. O da, Selahaddin ve Celaleddin gibi, okulundan son derece memnundur. Ancak Reyhan için eğitim hayatı boyunca çok büyük sıkıntılar doğurmayan Çingene kimliği, dünya evine girecek yaşa geldiği yıllarda azaba dönüşmeye başlar. Tıp fakültesinde tanıştığı Müfit'le duygusal bir bağ kuran Reyhan, Çingene olduğunu 'namuslu insanlar'dan saklayamayacağını düşünerek sevdiği erkekten vazgeçme kararı alır. Bunun üzerine, babasıyla Reyhan arasında şöyle bir konuşma geçer:

"-Baba biz Çingeneyiz. Ben bunu saklayarak elin evladını aldatamam. Sen, sana gelirlerse bunu anlatırsın.

-Ben Çingeneliği kabul etmiyorum kızım. Bir Çingene, senin yaptığın gibi dürüst olamaz.

-Sen de dürüst bir insansın baba. Ben bir gün evlenirsem Çingeneliğimi kabul edecek bir erkekle evlenirim."⁸³

Reyhan tıbbın ikinci sınıfına geçtiğinde Müfit'in ailesinin ısrarları artar. Müfit'in babası Emin Bey'e görüşen Şükrü Efendi, gerçeği Reyhan'ın ağzından duymaları gerektiğini söyleyerek aradan çekilir. Reyhan'ın Mine'yle yaşadığı çocuksu çekişmelerin ardından, Çingene olmakla ilgili yaşadığı en ciddi kimlik bunalımı bu noktada patlak verir. Reyhan'ın Müfit'le müzik yaptığı bölüm bu noktada hatırlanmalıdır:

"Bazen Reyhan kendinden geçiyordu, ne çigan havaları kalıyordu çalmadık, ne de taksimler. İçindeki kuşku onu bazen ağlatırdı. Yaş inerti gözlerinden, görme-sinler diye arkasını dönerdi ama gene çalardı. Öyle çalardı ki Çingeneliğe teslim olurdu sanki."⁸⁴

⁸² Kemalettin Tuğcu, Çingene Kızı, Erdem Yayınları, İstanbul, 1999, s. 69.

⁸³ a.g.e., s. 82.

⁸⁴ a.g.e., s. 75.

Reyhan olacakların farkındadır. Keman çalarken kendinden geçerek hem Çingeneliğine hem genç erkeğe teslim olur. Onun yanında Çingene müzikleri çalarak bir yerde müzik yoluyla onunla birleşir. Ancak Çingeneliği ve sevdiği erkek arasında seçim yapması gerektiğini bilir. En sonunda ‘dürüst davranarak’ bir Çingene ailesi olduklarını ‘itiraf’ ettiğinde Müfit’in tepkisi genç kızın korktuğu gibi olur: “Reyhan Allah’ını seversen başka bahane bul, onu söyle.”⁸⁵ Müfit, Reyhan’ın Çingene olduğuna inanmaz; buna ihtimal bile vermez. Müfit’e göre, ikisinin evliliğinin önünde kesinlikle dile getirilemeyen başka bir engel vardır. Bu, her şey olabilir ama Reyhan’ın Çingeneliği söz konusu dahi olamaz. Burada, bir kez daha, toplumsal önyargılar ve ayrımcılık devrededir.

Ne var ki, Müfit haklı çıkar. Şükrü Efendi bütün gerçeği en başından anlatır. “Allah onlara evlât vermemiştir. Dünyaya bir küçük Çingenenin daha gelmesini istememiştir.”⁸⁶ Charles Dickens’in *Oliver Twist*’te (1838) yoksul başkahramanının asil bir aileden geldiğini romanın sonunda ortaya çıkarması gibi, Tuğcu da okurun başından beri “Çingene kızı” sandığı Reyhan’ın Şükrü Efendi ile Safiye Hanım’ın öz evlâdı olmadığını ilan eder ve iki gencin evlenmelerinin önündeki engeli ortadan kaldırır. Şükrü Efendi, Reyhan’ın Çingenelikten hiçbir şekilde etkilenmediğini ispat etmek adına ve o yaşa kadar türlü fedakârlıklarla büyüttükleri kızlarının üzerlerindeki bütün emeklerini yok saymak pahasına şöyle der: “Bizden aldığı tek şey, müzik sevgisidir. Reyhan temizdir; başka bir şekilde etkilenmemiştir.”⁸⁷

Gençler kavuşur ancak akraba olacak dünürler için Çingenelik ortada bir sorun olarak durmaya devam ediyordur. Bu duruma Emin Bey de kendince bir çare bulur: “Şükrü Efendi, yalnız Reyhan’ın değil, sizin de Çingene olamayacağınızı sanıyoruz”⁸⁸ der. Emin Bey’e göre, böylesine ideal bir kız yetiştirmiş, namuslu, çalışkan ve fedakâr bir babanın Çingene olmasının yolu yoktur. İltifatla hakaret arasında bir yerde salınan bu cümle Kemalettin Tuğcu’nun roman boyunca sürdürdüğü Çingenelere bakışının da özeti.

Sonuç

Çingeneler, Türkiye’de ve bütün dünyada yaşam biçimleri ve kültürleri bakımından kendilerine karşı en fazla önyargıyla yaklaşılan etnik topluluklardan biridir. Çingenelerin yaşadıkları hemen bütün coğrafyalarda karşılaştıkları top-

⁸⁵ a.g.e., s. 84.

⁸⁶ a.g.e., s. 86.

⁸⁷ a.g.e., s. 87.

⁸⁸ a.g.e., s. 88.

lumsal önyargılar ve ötekileştirme, dışlama pratikleri onları edebiyat için cezbedici bir malzeme kılar. Toplumun dışına itilmiş bir topluluk olarak Çingenerin, edebiyat tarihinin en büyük klasiklerinden fıkralara kadar cinsel cazibe, karanlık güçler ve kötülükle ilişkilendirilmeleri bu ilgede büyüleyici ve tekinsiz bir yanın bulunduğunu destekler.

Burada incelenen eserler, atasözleri, deyimler, efsaneler, medyada oluşturulan stereotipler kadar edebiyatın da Çingenerle yönelik toplumsal algı ve imajı belirlemede etkili olduğunu gösterir. Türk edebiyatının Çingenerle ilgili en önemli eseri olarak kabul edilebilecek Osman Cemal Kaygılı'nın Çingenerler romanı, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti içinde Çingenerleri toplumsal yapının renkli bir unsuru olarak sunması ve onlara yönelik romantik bakışı yerleştirmesi açısından kanon oluşturucu bir eserdir. Buna rağmen, başkahramanın bütün uyarılara rağmen Çingenerlerle dolaşmasının ve ardından bir Çingene'yle evlilik yapmaya kalkışmasının felaketle sonuçlanması, toplumun Çingenerlere gösterdiği müsamahanın sınırlarının romanın kurgusuna yansımaları olarak okunmaya uygundur.

Kanon oluşturucu olduğunu belirttiğimiz Çingenerler romanı gibi, Çingenerle ilgili burada incelenen eserlerde Çingene ve Çingene olmayan bireyler arasındaki evlilik konusunun işlendiği görülür. Çingene Kızı İsmine ve Çingene Kızı'nda kadın karakterlerin romanın sonunda aslında Çingene olmadıklarının anlaşılmasıyla evliliğin önündeki engel kalkmış olur. Bu durum, Çingenerler romanında olduğu gibi, Çingenerle yönelik toplumsal bakıştaki müsamahanın sınırlarını belirler.

Evlilik gibi, bir diğer önemli konunun sosyal statü ve bu statülere ulaşma aracı olarak eğitim konusunun incelenen romanlarda ortak bir tema olarak ortaya çıktığı görülür. Çingene Kızı ve Çingene Çocuğu romanlarının başkahramanları eğitim yoluyla buldukları toplumsal sınıftan kurtulmayı umarlar. Eğitim, bir toplumsal hiyerarşi aracı olarak da Çingenerler için eşit fırsatlara ulaşmalarını sağlar. Özellikle Çingene Çocuğu romanında eğitim hakkını elde etmenin önünde ciddi bürokratik engellerin ve önyargıların söz konusu olduğu görülür.

Son bir sonuç olarak, burada incelenen çocuk romanlarındaki Çingene imajının yetişkin romanlarından çok daha olumsuz olduğunu tespit ettiğimizi kaydedebiliriz. Bu, toplumsal önyargıların çocukluktan başlayarak kişinin değer yargılarını şekillendirdiğini destekleyen önemli bir bulgudur.

Toplum içinde genel kanıyı oluşturan Çingene algısı ve imajı mitler, efsaneler, günlük dil, medya ve her türlü sanatsal, zihinsel üründen beslenir. Toplumsal önyargıların ana kucağı da burasıdır. Bugün Türkiye'de eğitimde fırsat eşitliği,

pozitif ayrımcılık gibi Çingener ve diğer azınlık grupları için gündemden düşmeyen kavramların, burada incelenen eserlerin yazıldığı tarihlerde toplumun zihin dünyasının çok uzağında olduğu dikkate alınır, toplumsal barışı sağlamayı ve önyargı duvarlarını yıkmayı amaçlayan ‘Roman Açılımı’ gibi proje ve politikaların önemi daha iyi ortaya çıkar. Çingene vatandaşların hayatın her alanında karşılaştığı dışlanma, ötekileştirme, ayrımcılık gibi durumların ancak toplumsal bilinçlenme, evrensel insan hakları, eşitlik ve demokrasi kültürüyle aşılacağı ortadadır. Eşitsizlik ve ayrımcılığa müsamaha göstermeyen bir toplumsal vicdanın yaygınlaşmasıyla, burada incelenen eserlerdeki Çingeneleşmeye yönelik olumsuz bakışın bu eserlerin kaleme alındığı dönemlerdeki özgül koşullar olduğunu ve karanlık ve uzak bir geçmişte kalacağını umut edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akmaca, C. (2015). Çeribaşı Rüstem Ağa-Erzurum’dan İstanbul’a Bir Göç Hikâyesi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Aydın, H. (2004). Türk ve Dünya Yazarlarından Çingene Öyküleri, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Bessler, N. (2010). “Batı Avrupa Edebiyatında Çingener”, Bir Çingene Yolculuğu, H. Suver, B. Kara, A. Kara (Yay. Haz.), Fatih Belediye Başkanlığı, İstanbul, 93-100.
- Bilgisel, Ş. (1948). Çingene Serdar, Kitap Yayıma Odası, İstanbul.
- Çebi, R. (2015). Çingene Kızı ile Kâğıtçı, (yayl. y.), İstanbul.
- Çiçek, D. Türk Romanlara Nüfus Cüzdanı Çıkartılacak, Habertürk sitesinden 27.08.2018 tarihinde erişildi <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1233215-tum-romanlara-nufus-cuzdani-cikartilacak>
- Devecioğlu, A. (2007). Ağlayan Dağ Susan Nehir, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Diñçer, H. (2014). Bir Çingene’nin Romanı, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Erdoğan, S. (2016). Romanika-Çingenem, Pamiray Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Fraser, A. (2005). Çingener, Çev. İlkin İnanç, Homer Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Güldürmez, S. (2016). “Osman Cemal Kaygılı’nın Çingener ve Ahmet Midhat Efendi’nin Çingene Romanları Işığında Osmanlı Toplumundaki Çingenerin Yazınsal Metinlere Aksı”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 9, S. 45, ISSN: 1307-9581, 125-134.

- İlhan, S.ve Fırat, M. (2017). “Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik: Kuramsal Bir Çözümleme”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 2, Elazığ, ss. 265-276.
- Kaygılı, O. C. (1972). Çingener, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- Kenrick, D. (2006). Çingener Ganj’ dan Thames’e, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Kılıç, M. (2016). “Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat” Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kıyafet, H. (1974). Çingene Çocuğu, Yeni Dünya Yayınları, İstanbul.
- Kolukırık, S. (2009). Dünden bugüne Çingener Kültür-Kimlik-Dil-Tarih, Ozan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- Koptekin, D. (2017). Biz Romanlar Siz Gacolar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Lewy, G. (1999). *The Nazi Persecution of The Gypsies*, Oxford University Press.
- _____. (1999). “The Travail of The Gypsies”, *National Interest*, Fall, Issue 57.
- Martinez, N. (1994). Çingener, Çev. Şehsuvar Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marushiakova, E. ve Popov, V. (2006). Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingener, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Tuğcu, K. (1999). Çingene Kızı, Erdem Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, M. (2010). Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Yeğ, E. (1957). Çingene Kızı İsmine, Rüzgârlı Matbaa, Ankara.
- Başbakan Erdoğan’dan ‘Roman’ Açılımı, *Hürriyet*, 14.03.2010. www.hurriyet.com.tr sitesinden 28.08.2018 tarihinde erişildi <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-roman-acilimi-14104307>
- Akmaca, Cemil, Kıpti. cingeneyiz.org sitesinden 27.08.2018 tarihinde erişildi <http://www.cingeneyiz.org/2016/12/cemil-akmaca-kipti.html>